

М. В. БРИВКО

(г. Снежное Донецкой обл.)

**ГОЛОД 1932-1933 И 1946-1947 ГОДОВ
В ГОРОДЕ СНЕЖНОЕ
В ВОСПОМИНАНИЯХ ЖИТЕЛЕЙ**

В данной статье на основе воспоминаний очевидцев освещается голод и положение жителей города Снежное Донецкой области в 1932-1933 и 1946-1947 гг., раскрываются способы выживания и условия обеспечения работающих продуктами в городе Снежное. Подаются воспоминания жителей города Снежное о голоде. Анализируется краеведческая региональная литература о голоде 1932-1933 и 1946-1947 годах относительно жителей и истории города Снежное.

Ключевые слова: голод, воспоминания, жертвы, Голодомор.

N. V. BRYVKO

(Snizhne, Donetsk district)

**THE FAMINE OF 1932-1933 AND 1946-1947
IN THE SNEZHNOE CITY
IN THE MEMORIES OF THE INHABITANTS**

This article is based on the recollections of eyewitnesses, it highlights the hunger and the situation of residents of the city Snezhnoe of Donetsk region in 1932-1933 and 1946-1947, it discloses the methods of survival and conditions for running the products in the Snezhnoe. Memories of Snezhnoe residents about hunger are served. Regional local lore literature about the famine in 1932-1933 and 1946-1947 concerning the inhabitants and the history of the city Snezhnoe is analyzed.

Keywords: hunger, memories, victims, famine.

УДК 94(477)

**Ярослава ШЕРЕМЕТА
(Чернівці)**

**ВАСИЛЬ СТУС ТА ЙОГО ВІДНОСИНИ
З РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ
(ДО 30-х РОКОВИН СМЕРТІ ДИСИДЕНТА)**

У пропонованій публікації йдеться про відносини між радянською системою і видатним українським літературним та політичним діячем Василем Стусом. Радянська влада намагалася знищити українського дисидента через його нонконформістські погляди, непохитну національно-громадянську позицію, натомість цим самим сприяла створенню символу стійкості та патріотизму, який є орієнтиром для багатьох поколінь української нації.

Ключові слова: дисидентство, шістдесятники, поет, радянська влада, репресії, концтабір, Українська гельсінська група, правозахисна діяльність.

Нині наша нація продовжує відстоювати власну незалежність та самобутність, тому повинна

пам'ятати вірних синів України, які виборювали кращу долю своєму народові. Актуальність дослідження підсилюється тим, що українська громадськість наступного року буде втридцятье вшанувати пам'ять про видатного письменника, правозахисника, шістдесятника – Василя Стуса, який став символом Українського Опору другої половини ХХ століття.

Василь Стус – один із найяскравіших представників українського дисидентського руху. Його сміливі поезії, активна правозахисна діяльність та незламна громадянська позиція становили небезпеку для радянської влади, яка всілякими методами придушувала будь-які прояви інакодумства. В перші дні згортання лібералізації поет потрапив під репресії. Влада намагалася знищити поета, а натомість створила мученика, який у своїх віршах викривав злочинні дії радянських псевдолібералів.

Роль, яку відіграла постать Василя Стуса у розвитку української літератури ХХ століття, відновленні української державності та національної ідеї важко переоцінити. Проте в сучасній історіографії В. Стус оцінюється більше як літературознавець, поет, критик, перекладач. При цьому його роль та участь в національно-визвольному русі згадується переважно в контексті інших досліджень, які стосуються національно-визвольного руху дисидентів.

Ця тема увійшла в коло наукових проблем порівняно недавно, що пояснюється рядом причин. По-перше, існування опозиції в радянському суспільстві заперечувалося владою, дисиденти, в тому числі В. Стус, оголошувалися «антирадянськими елементами», «відщепенцями», а інакодумство розглядалося як «психічне відхилення». По-друге, тема нонконформістської інтелігенції тісно пов'язувалася з партійно-репресивною машиною – КДБ, діяльність якої не розголошувалася. По-третє, тема шістдесятництва перебуває на перетині історичної науки, мистецтвознавства, літературознавства, соціальної психології, соціології, філософії тощо, тому є складною для комплексного вивчення.

Одним із перших в українській історіографії питання дедалі більшої джерельної бази. В цьому контексті необхідно назвати публікації В. Овсієнка⁵, М. Коцюбинської⁶, І. Дзюби, М. Гориня, І. Калинець і С. Караванського⁷, Н. Світличної⁸ та ін.

Необхідність появи нових досліджень окремих моментів з життя В. Стуса пояснюється також появою дедалі більшої джерельної бази. В цьому контексті необхідно назвати публікації В. Овсієнка⁵, М. Коцюбинської⁶, І. Дзюби, М. Гориня, І. Калинець і С. Караванського⁷, Н. Світличної⁸ та ін.

Цінність цих джерел полягає в тому, що всі вони були особисто знайомими з поетом і перебували з ним на одній національно-політичній площині боротьби з радянським режимом.

Метою цієї наукової розвідки є дослідження відносин відомого українського культурного та політичного діяча Василя Стуса з радянською владою на основі комплексного аналізу наявної джерельної та історіографічної бази.

XX з'їзд КПРС та початок десталінізації суспільства відкрили нову сторінку в житті радянської держави, спричинили появу суспільно-політичних процесів, зупинити які вже не було під силу надмірно бюрократизованій та централізованій владі. «Ця нова для України хвиля постала на погромі сталінщини, принаймні символічному, – пише Лесь Танюк, – ейфорійно вірилося, хотілося вірити, що найгіршому – кінець, бо ж не може повторитися колишній ідіотизм масового душоубства й самоубства тепер, коли все названо своїми іменами, коли впала «залізна завіса» й протяги західної культури принесли нам Ремарка, Екзюпері, Хемінгуей, Камю, Кафку, заборонені раніше кордони навально перетнули до нас Ван Гог, Модільяні і Пікассо, коли почала лунати нова музика, коли, нарешті, з чорного мороку таборів і забуття масово почали повертатися викреслені з життя люди»⁹.

Як зазначає відомий літературознавець Є. Свєрстюк, «на тлі поверхово-кон'юнктурної публіцистики тих років Стус височів, як скеля, непідвладна змінним вітрам»¹⁰.

Як вказує український літературознавець К. Москалець, В. Стус «створив себе в умовах цілковито заблокованої національної культури, підданої тотальному тиску комуністичної держави та ідеології – і створив себе як людину взірцево вільну, нікому, окрім, вищих моральних цінностей та справедливості, не підвладну, як творця, відкритого до найсучасніших мистецьких течій, як мислителя, думки якого не могли стримати ні кордони, ні тюремні замки»¹¹.

Справді, Стус як особистість формувався в умовах, якнайменше сприятливих для національного усвідомлення. Народився діяч 6 січня 1938 року на Вінничині, але дитинство та юність минули на Донеччині. Згодом Стус навчався в Донецькому педагогічному інституті, вчителював на Кіровоградщині, потім – армія. Восени 1963 р. він вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР і був на той час уже людиною з досить сформованими поглядами¹². Отже, чи не найважливіший етап становлення особистості припав саме на період навчання в Сталінському педагогічному інституті (нині Донецький університет).

Незважаючи на позитивні зміни в суспільно-політичному житті суспільства, досить швидко відносно ліберальна політика радянської влади

змінилась на жорсткі репресії проти творчої інтелігенції. Напередодні прем'єрного показу фільму українського режисера С. Параджанова «Тіні забутих предків» пройшла перша хвиля арештів. За грати були кинуті найвидатніші українські митці, зокрема О. Заливаха, І. Світличний, М. Горинь та інші¹³.

Реакція творчої інтелігенції була миттєвою: у вересні 1965 р. відбувся виступ В. Стуса у кінотеатрі «Україна» після перегляду фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» з приводу арештів серед української інтелігенції у серпні того ж року. Він був серед перших, хто відкрито висловив своє невдоволення безпрецедентними діями радянської влади. Як вказує він пізніше в спогадах: «Я не міг стерпіти. Я не міг мовчати [...] як чесний комуніст повинен захищати революційні завоювання, наш соціалістичний лад, нашу радянську демократію»¹⁴. Свій вчинок він пояснює як протест не проти тогочасної влади, а проти повторення «сталінських розстрілів», хрущовських «заходів», які лише прикривалися «чистим ім'ям вождя Революції» – Леніна».

Акції, до яких вдавався В. Стус, ніколи не були антирадянського характеру, проте після вищезначеного виступу В. Стус опинився на особливому рахунку у відповідних органах. Його було звільнено з аспірантури Інституту літератури за участь у цій акції.

Тим часом, з початком періоду «застою» в житті країни відбулися зміни, що позначилися і на долі поета. Почалися тотальні переслідування і арешти тих, чий переконання не відповідали офіційним канонам.

Проте В. Стус продовжував протестувати. У 1970 році в Брюсселі вийшла перша опублікована книга «Зимові дерева». У цьому ж році над тривною трагічно вбитою художниці Алли Горської В. Стус звинувачує в цьому вбивстві владу. Він був одним з тих, хто підписав так званий лист «139 діячів науки, літератури й мистецтва», яким вони намагалися вплинути на позицію Комуністичної партії.

Поет долучився до кампанії захисту роману О. Гончара «Собор» і написав у ЦК лист, в якому висловив обурення проти наступу «чорної сотні культовиків». В. Стус активно протестував проти реставрації культу особи, проти політики денационалізації, обмежень свободи слова. Відомі його відкриті листи до Президії спілки письменників на захист В. Чорновола, з приводу опублікованої в «Літературній Україні» наклепницької статті О. Полторацького «Ким опікуються деякі гуманісти», редакторові журналу «Вітчизна» Любомирові Дмитерку з гострою критикою його виступів проти Івана Дзюби (1969), до ЦК КПУ і КДБ, до Верховної Ради України (1970), де він доводить згубність політики обмеження свободи слова, по-

рушень прав людини. Ці листи кваліфікували як антирадянську пропаганду¹⁵.

У січні 1972 р. Стуса заарештували вперше і засудили до 5 років у виправно-трудої колонії суворого режиму та на три роки заслання. У вироку поет звинувачувався в «систематичному виготовленні, зберіганні і розповсюдженні антирадянських наклепницьких документів, що порочили радянський державний лад, а також займався антирадянською агітацією в усній формі».

Судова колегія у кримінальних справах Київського обласного суду в складі голови Г.А. Дишель, прокурора В.П. Погорілого та адвоката С.М. Кржепницького в закритому судовому засіданні розглянула матеріали справи по обвинуваченню Василя Стуса в злочині, передбаченому ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда).

За матеріалами попереднього і судового слідства колегія встановила, що «підсудний Стус, проживаючи в місті Києві, на ґрунті антирадянських переконань і незадоволення існуючим у СРСР державним і суспільним ладом, з метою підриву і ослаблення радянської влади, починаючи з 1963 р. і до дня арешту в січні 1972 р. – систематично виготовляв, зберігав і розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, що порочать радянський державний і суспільний лад, а також займався антирадянською агітацією в усній формі».

Так, «в період 1963–1972 рр. написав і зберігав у себе на квартирі до дня арешту 14 віршів, в яких порочив радянський державний і суспільний устрій. У 1965–1972 рр. написав 10 документів антирадянського, наклепницького змісту. 28 липня 1970 р. Стус написав листа ворожого змісту..., адресувавши його до КДБ УРСР, в тому числі – два листи до першого секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста. Згадані антирадянські, наклепницькі документи Стус зберігав у себе до дня їх вилучення під час обшуків 12 січня і 4 лютого 1972 року».

У цих документах зводиться злісний наклеп на радянську демократію і гарантовану Конституцією недоторканість особи, на національну політику нашої держави, робляться спроби «довести» неможливість побудови комуністичного суспільства в Радянському Союзі...»¹⁶. Проте пояснення Стуса, що «...деякі найбільш різкі чернеткові вірші складено було під впливом різних настроїв і не визначають його переконань, як відкинуті чернетки, а також про те, що, виготовляючи, зберігаючи і розповсюджуючи рукописні збірки, листи й статті, він не мав мети підірвати чи ослаблювати радянську владу, оскільки ці документи ні антирадянськими, ні наклепницькими не вважає...»¹⁷, судова комісія відкинула як такі, що не відповідають дійсності. Адже, по-перше, «...написані Стусом найбільш різкі антирадянські вірші він не знищив, а зберігав аж до вилучення їх під час обшуку».

Значну частину таких же віршів умістив у нелегальних збірках «Зимові дерева» і «Веселий цвинтар», які розповсюджував серед своїх знайомих. А збірка «Зимові дерева» потрапила за кордон і була використана антирадянськими ворожими колами. По-друге, різко антирадянське спрямування написаних і розповсюджених документів є очевидним. А зберігання, виготовлення і розповсюдження Стусом цих антирадянських паперів протягом майже 10 років, його виступи аналогічного змісту і те, що він мав вищу освіту і склав іспити з кандидатського мінімуму, свідчать, що Стус усвідомлював суспільну небезпеку своїх дій і чинив їх із прямою думкою про підрив і ослаблення радянської влади»¹⁸.

Проте в останнім слові Стус, начебто, заявив про своє щире каяття і запевнив суд, що докладе всіх зусиль, щоб чесно служити радянській соціалістичній вітчизні. У зв'язку з цим судова колегія обрала для Василя Стуса наступну міру покарання: «...Оскільки Стус вчинив особливо небезпечний державний злочин, за що судиться вперше, в силу ст. 25 КК УРСР він має відбувати покарання в ВТК суворого режиму. На підставі вищевикладеного з врахуванням погіршуючих і пом'якшуючих обставин, судова колегія, керуючись ст. 323, 324 КПК УРСР, винесла вирок: Стуса В. С. на підставі ст. 62 ч. 1 КК УРСР позбавити волі у ВТК суворого режиму на п'ять років із засланням на три роки. Строк покарання рахувати з 13 січня 1972 року. Речові докази – антирадянські вірші, збірки, листи залишити при справі. Судові витрати на проведення експертиз у сумі 100 карбованців, сплату приїзду свідків, викликаних до слідчого, у сумі 114 карб. 60 коп., і приїзд свідків на суд у сумі 68 карб. 35 коп., а всього 282 карб. 95 коп. стягнути із засудженого Стуса»¹⁹.

Але насправді під час суду в останньому слові Василь Стус своєї вини не визнав. Щире каяття стосувалося лише чернеткових рядків на зразок: «...кубло бандитів-кадебістів, злодіїв і відставників у стольному засілі місті як партія більшовиків». А згадані на початку вироку 14 віршів були сирими чернетками, поспіхом записаними під настрій. Більшість із них була навіть незакінчена, деякі просто неможливо було розібрати. Про існування їх він навіть забув і сам.

Наступні ж 10 «документів» виявилися чернетками статей, серед них – чернетки двох листів до П. Ю. Шелеста. Окремі з тих 10 статей – звичайні сторінки, де списано 5-10 рядків, а більше не було нічого. Не було й жодних обіцянок чесно служити Вітчизні. Василь Стус лише наполягав на тому, що він не націоналіст і не погоджувався з тим, щоб його творчість називали антирадянською агітацією і пропагандою²⁰.

Крім того, на суді він заявив протест проти закритого суду, вимагав літературних експертів, від-

мовився від силоміць навязаного адвоката. Але адвоката залишили таки допомагати судді Дишелю, що дозволяв собі нецензурні лайки на адресу свідків: Калиниченка та Селезненка, які давали невігідні суду свідчення²¹.

Ув'язнення Василь Стус відбував у концтаборі Мордовської АРСР, заслання – в селищі Матросова Магаданської області. Присуджений термін він тоді відбув повністю.

Будучи у засланні в Магаданській області, Василь Стус в листі до Левка Лук'яненка просив прийняти його до Української гельсінської групи.

У серпні 1979 р. В. Стус повернувся до Києва. Дізнавшись, що людей близьких до Гельсінської групи піддають репресіям, а організація фактично залишилася напризволяще, він вирішив вступити до неї. «Психологічно я розумів, що тюремна брама вже відкрилася для мене, що днями вона зачиниться за мною – і зачиниться надовго. Але що я мав робити? [...] Це вже доля, а долі не обирають. Отож її приймають – яка вона вже не є. А коли не приймають, тоді вона силоміць обирає нас... Але голови гнути я не збирався, бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину»²². Саме за участь у роботі Гельсінської групи Стус вдруге був арештований у 1980 р. та засуджений до 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання.

Як писав академік Андрій Сахаров 1980 р. у своєму листі до учасників Мадридської наради для перевірки Гельсінських угод головам держав-учасниць Гельсінського акту: «...на цей раз Стус був засуджений за згоду вступити в Гельсінську групу». Але на суді знову прозвучало колишнє обвинувачення «про антирадянську агітацію та пропаганду, підрив і ослаблення радянської влади»²³.

Починаючи з 29 вересня до 2 жовтня Київський міський суд під головуванням П. І. Фещенка розглядав справу члена Української групи «Гельсінки» Василя Стуса, обвинуваченого за ст. 62 ч. 2 КК УРСР (ст. 70 КК РРФСР). Обвинувачем було призначено прокурора Аржанова, адвокатом – В. В. Медведчука. Стусу інкримінували його листи до А. Сахарова, Л. Лук'яненка, звернення в прокуратуру з вимогою притягнути до відповідальності осіб, винних у незаконному переслідуванні письменника Миколи Горбала, вірші, усну агітацію. Як і першого разу, Василь Стус відмовився від призначеного йому адвоката. Але захисник не покинув дорученого йому підпічного і вів справу в суді проти волі підсудного. Крім того, він фактично виступив у ролі помічника прокурора. Зараз усім добре відома фраза сумнозвісного адвоката, висловлена під час процесу: «Всі злочини Стуса заслуговують покарання». Тим самим адвокат не захистив, а навпаки – наперед звинуватив свого

підзахисного, що аж ніяк не відповідало професійній адвокатській етиці²⁴.

Але і на цей раз радянський суд знову стикнувся з проблемними свідками: Михайлиною Коцюбинською, активною учасницею руху шістдесятників, та Світланою Кириченко, активною правозахисницею та учасницею тиражування і поширення самвидаву. Особливо мужньо проявила себе на суді Світлана Кириченко. На початку допиту вона звернулась до суду: «Прошу суд запитати у Василя Стуса, чи визнає він цей судовий процес законним? – На що Василь Стус відповів заперечно. – У такому випадку і я відмовляюся брати участь у цьому процесі». У відповідь на вимоги прокурора притягнути її до кримінальної відповідальності за відмову від надання свідчень і на аналогічні погрози від судді Світлана Кириченко відповіла: «Я буду давати покази на тому суді, де Василь Стус буде звинувачувати, а не сидіти на лаві підсудних»²⁵.

На судовому засіданні Василь Стус зробив заяву, що до нього застосовують фізичні тортури. Але ця заява не викликала жодної реакції у його адвоката. Зате великий інтерес псевдозахисник раптом проявив до політичної характеристики Василя Стуса, його ставлення до націоналізму, про що він розпитував свідка – Михайлину Коцюбинську, свідчення якої аж ніяк не виправдали сподівань «захисника».

І ще один характерний штрих – Михайлина Коцюбинська і Світлана Кириченко отримали повістки про виклик на 1 жовтня до суду в якості свідків лише пізно ввечері 30 вересня 1980 р. Жінки одразу ж зв'язалися з дружиною Василя Стуса – Валентиною Попелюх, від якої дізналися, що їй нічого не відомо про суд. Отже, вже два дні (29 і 30 вересня) йшов суд, а радянське судочинство навіть не поінформувало про це дружину підсудного.

Та першого жовтня після заслуховування свідків із двогодинною промовою виступив прокурор Аржанов. Його змінив адвокат Медведчук, який в унісон прокурору повторив, що «всі злочини Стуса заслуговують покарання». Після цього судове засідання було перерване²⁶.

Наступного дня (2 жовтня) засідання почалося відразу із зачитування вироку. Таким чином, Василя Стуса було незаконно позбавлено права на останнє слово. Незважаючи на протести підсудного щодо права на останнє слово, адвокат його не підтримав. «Кати! Ви мені і останнього слова не дали сказати!» – вигукнув В. Стус навздогін суддям і процитував вірш Лермонтова: «И вы не смаете всей вашей черной кровью поэта праведную кровь!»²⁷.

Проте зусилля захисників В. Стуса були марними, докази як і вся справа були задалегідь фальсифікованими, а судові процеси були більше прикриттям для репресій українських дисидентів. Цьому підтвердженням є слова відомого україн-

ського правозахисника Л. Лукьяненка: «За радянських часів не мало значення, як сформульоване звинувачення, як воно здійснювалося відповідно до Кримінально-процесуального кодексу. Інакше мисляча людина, так би мовити, заздалегідь прирікала на тюрму, на переслідування, кінець-кінцем, – на фізичне знищення, якщо не визнавала марксистсько-радянського світогляду»²⁸.

Цього разу суд засудив Василя Стуса до максимального покарання: 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. На побаченні після суду Василь Стус сказав дружині, що такого терміну не витримає²⁹.

«...У таборі поет продовжував залишатися поетом і зумів навіть передати на волю свої записи – «З табірної зошити», які були висунуті на здобуття Нобелівської премії 1985 року... Відомо, що в табір, де політв'язень Стус відбував покарання, надійшла телеграма, в якій повідомлялось, що він висунутий на Нобелівську премію і, серед іншого зазначалося, що мертвим премію не присуджують»³⁰.

Умови проживання в таборі були надзвичайно важкими. Як згадує інший дисидент Баліс Гаяускас: «Фактично це був не табір, а тюрма з надзвичайно жорстким режимом утримання. Якщо в кримінальних таборах рецидивістів виводили в цехи робочої зони, то ми й працювали в камерах через коридор. Прогулянки нам давалося годину на добу в оббитому бляхою дворику 2 на 3 метри, заснованому згори колючим дротом, а на помості – наглядач. З наших камер було видно тільки огорожу за 5 метрів від вікна і смужку неба. Огорож різного типу сім, у тому числі дроти під напругою. У периметрі заборонена зона становила 21 метр»³¹.

Цей арешт став останнім. У ніч з 3 на 4 вересня 1985 року у тюремному карцері табору особливого режиму села Кучино Чусовського району Пермської області в радянській в'язниці Василь Стус помер, не доживши шести років до часу проголошення незалежності України. У 1985 р. міжнародні авторитети, зокрема Генріх Бель, висунули кандидатуру Василя Стуса на здобуття Нобелівської премії в галузі літератури. Однак смерть поета перешкодила цьому – Нобелівський комітет нагороджує лише живих. Тоді поетові було 47 років³².

Василь Стус був і залишається сьогодні взірцем громадянина, людиною, яку називали і називають «Совістю нашої епохи». Його поезія показувала складну мораль тоталітарного суспільства, що всіма можливими способами придушувала народне «Я». В. Стус був далеко не єдиною жертвою табірної життя та радянської системи, його вірші, листи та звернення не принесли бажаних результатів одразу. А для нього самого протистояння владі закінчилось трагічно. Хоча животворне слово поета, дух свободи, гуманізм і національні переконання не відповідали пануючій ідеології,

вступали у протиріччя із тоталітарною системою, і тривалий час поезія В. Стуса була недоступною читачеві, все ж нині його літературна спадщина, вірність та самовіддане служіння українській нації є гордістю нашого народу, великим здобутком та прикладом наслідування для наступних поколінь.

¹ Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953 – 1985 рр. / В. Баран – Львів: МП Свобода, 1992. – 124 с.

² Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х рр. / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.

³ Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні (II пол. 50-х – 80-ті рр. XX ст. / Ю. З. Данилюк, О. Г. Бажан. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.

⁴ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) / Б. Захаров. – Харків: Фолио, 2003. – 144 с.

⁵ Овсієнко В. Серце, самогубство чи вбивство? Як загинув Василь Стус / В. Овсієнко // Історична правда. – 4 вересня. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/4/53998/> (Дата звернення: 21.09.2014)

⁶ Коцюбинська М. Х. Феномен Стуса / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1991. – № 9. – С. 26-36.

⁷ Нецензурний Стус / Упор. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 320 с.

⁸ Нагайло Б. Надія Світлична про Василя Стуса. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.exlibris.org.ua/stus/r11.html> (Дата звернення: 20.09.2014).

⁹ Нецензурний Стус / Упор. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 28.

¹⁰ Там само. – С. 29.

¹¹ Москалець К. Василь Стус – незавершений проєкт. / К. Москалець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://1576.ua/uploads/files/5478/Moskaletc_Kost_antyn_Vasyl_Stus_nezavershenyj_proekt.1576.ua.txt (Дата звернення: 20.09.2014).

¹² Коцюбинська М. Х. Феномен Стуса / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1991. – № 9. – С. 26

¹³ Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953 – 1985 рр. / В. Баран – Львів: МП Свобода, 1992. – С. 88.

¹⁴ Стус В. Таборів записки / В. Стус // Сучасність. – 1983. – ч. 11. – С. 78.

¹⁵ Москалець К. Вказ. праця.

¹⁶ Овсієнко В. Серце, самогубство чи вбивство? Як загинув Василь Стус / В. Овсієнко // Історична правда. – 4 вересня. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/4/53998/> (Дата звернення: 21.09.2014)

¹⁷ Плющ В. Вбивство Поета Василя Стуса / В. Плющ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.exlibris.org.ua/stus/r21.html> (Дата звернення: 19.09.2014)

¹⁸ Овсієнко В. Серце, самогубство чи вбивство? Як загинув Василь Стус / В. Овсієнко // Історична правда. – 4 вересня. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/4/53998/> (Дата звернення: 21.09.2014)

¹⁹ Плющ В. Вказ. праця.

²⁰ Кіпіані В. Стус і Нобель: Демістифікація міфу // Історична правда. – 2010. – 10 грудня. – С. 2.

²¹ Нагайло Б. Надія Світлична про Василя Стуса. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.exlibris.org.ua/stus/r11.html> (Дата звернення: 20.09.2014)

²² Стус В. Таборіві записки / В. Стус // Сучасність. – 1983. – ч. 11. – С. 78.

²³ Нецензурний Стус / Упор. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 34.

²⁴ Коцюбинська М. Х. Феномен Стуса / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1991. – № 9. – С. 27.

²⁵ Коцюбинська М. Х. Вказ. праця. – С. 28.

²⁶ Там само. – С. 29.

²⁷ Плющ В. Вказ. праця.

²⁸ Коцюбинська М. Вказ. праця. – С. 29.

²⁹ Коцюбинська М. Х. Феномен Стуса / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1991. – № 9. – С. 30.

³⁰ Кіпіані В. Стус і Нобель: Демістифікація міфу // Історична правда. – 2010. – 10 грудня. – С. 2.

³¹ Овсієнко В. Серце, самогубство чи вбивство? Як загинув Василь Стус / В. Овсієнко // Історична правда. – 4 вересня. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/4/53998/> (Дата звернення: 21.09.2014).

³² Захаров Б. Вказ. праця. – С.103.

УДК 94(477)

Ірина ЯВОРСЬКА
(Чернівці)

УПОВІЛЬНЕННЯ ТЕМПІВ ЕМІГРАЦІЇ ЄВРЕЇВ БУКОВИНИ ДО ІЗРАЇЛЮ ТА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ МІГРАЦІЙНОГО ПОТОКУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1970-х рр.

У статті зроблено спробу обґрунтувати причини уповільнення міграційної активності буковинських євреїв до Ізраїлю в другій половині 1970-х рр. Розкриваються мотиви та причини непоодиноких випадків їхнього повернення на Буковину. Автор аналізує причини появи нових міграційних можливостей та акцентує увагу на переорієнтації міграційного потоку радянських євреїв у другій половині 1970-х рр.

Ключові слова: еміграція, сповільнення міграційних потоків, переорієнтація міграційних потоків, репатріація.

Еміграційна політика в СРСР упродовж багатьох років залишалася закритою темою не тільки для дослідників, але й для усього радянського суспільства. Законодавча та правова база міграційної політики як важливої складової суспільно-політичного життя СРСР досі залишається втаємниченою та малодослідженою сторінкою вітчизняної історії. Верхівка радянського олімпу розглядала еміграцію з країни як антисуспільне та антипатріотичне явище, тому боротьба радянських євреїв за право виїзду з СРСР супроводжувалися надзвичайним міжнародним суспільним резонансом. Дослідження феномену єврейської еміграції та повернення євреїв в Ізраїль через дві тисячі років після свого вигнання може бути представлене не просто як вивчення цікавого явища, а як дослідження унікального «історичного експерименту». Метою даної статті є дослідження буковинського потоку в могутній єврейській еміграційній хвилі, його особливостей та масштабів у другій половині 1970-х рр.

Дослідження міграцій в нашій країні має порівняно недовгу історію. Це обумовлювалося в першу чергу часто негативним ставленням до емігрантів і малою доступністю до відповідних даних про їхню чисельність та потоки. Закритість кордонів в СРСР тягнула за собою закритість теми. Лібералізація суспільства та відкриття кордонів у 1991 р. породили сплеск досліджень, присвячених міграції. Серед вітчизняних науковців слід назвати дослідників І.Прибиткову¹, Н.Паніну², О.Малиновську³, які вивчають соціологічні, економічні й демографічні аспекти внутрішніх та зовнішніх міграційних потоків. Цікавими є роботи Й.Зісельса⁴, М.Міцеля⁵, О.Бажана⁶, які використовують фактичний та історичний матеріал при аналізі міграційних процесів у колі радянських євреїв. Важливим джерелом інформації є праці ізраїльських вчених Б.Морозова⁷, В.Ханіна⁸, М.Альтшулера⁹,

Ярослава ШЕРЕМЕТА
(Черновці)

ВАСИЛИЙ СТУС И ЕГО ОТНОШЕНИЯ С СОВЕТСКОЙ ВЛАСТЬЮ (к 30-й годовщине смерти диссидента)

В данной научной публикации речь идет об отношениях между советской системой и выдающимся украинским литературным и политическим деятелем Василием Стусом. Советская власть пыталась уничтожить украинского диссидента за его неконформистские взгляды, непоколебимую национально-гражданскую позицию. Вместо этого создала символ стойкости и патриотизма, который является ориентиром для многих поколений украинской нации.

Ключевые слова: диссидентство, шестидесятники, поэт, советская власть, репрессии, концлагерь, Украинская гельсинская группа, правозащитная деятельность.

Yaroslava SHEREMETA
(Chernivtsi)

VASYL STUS AND HIS RELATIONS WITH THE SOVIET AUTHORITY (THE 30TH-ANNIVERSARY OF THE MURDER OF DISSIDENT)

This scientific publication refers to the relationship between the Soviet system and the outstanding Ukrainian literary and political leader Vasyl Stus. Soviet authority tried to destroy the Ukrainian dissident because of his non-conformist views, unwavering national citizenship. Instead, it created symbol of resistance and patriotism, which became the benchmark for generations of Ukrainian nation.

Keywords: dissent, the sixties, the poet, the Soviet government, repression, concentration, Ukrainian Helsinki group advocacy.